

Драган Шапоњић
СПАСОВДАН

Уредник
Зоран Колунџија

Драган Шапоњић

СПАСОВДАН

ПРОМЕТЕЈ
Нови Сад

МОЈИМ РОДИТЕЉИМА...

УВОД

Пред крај XVIII века, у току и после Аустријско-турског рата, централна и западна Србија, у то време у доброј мери пограничне области Турске царевине према Аустрији и Угарској, доживљавала је велике промене. Аустријска и Турска држава су водиле рат, али у овом рату у аустријској војсци већина су били Срби, које су организовали истакнути српски трговци, кнезови и хајдучке харамбаше.

У победама над Турцима и ослобађању српских територија од Турака, у овом рату, пресудну улогу су одиграле српске формације. Догађаји овог времена имају велики значај, због чињенице да битно утичу на десетину година каснији успешни устанак Срба. Организатори каснијег Првог устанка су искусни борци, баш из тог рата. За ратовање са Турцима треба војничког и ратничког искуства. То искуство Срби су стекли учешћем у аустријској војсци.

У Аустријско-турском рату од Турака је ослобођен велики део Србије, истина, на кратко време. Српски народ није стигао ни да осети слободу. На место краткотрајне аустријске власти, враћају се Турци спремни да се над рајом освете за претходни поход заједно са Аустријанцима.

Под притиском Турака, Срби су тражили спас бежањем преко Саве и Дунава. Турска војска је силовито ударила са југа и врло брзо повратила власт у целој Србији. Срби су платили високу цену за аустријско привремено ослобођење. Српско становништво се исељавањем и страдањем у рату страховито проредило. Многи крајеви су опустели. Било је много пусте, а плодне земље, прерасле делимично непроходном шумом. Напуштено земљиште је било необрађено. Аустријско-турски ратови растерали су не само српско, него и муслиманско становништво. Напуштане су приступачне територије и спас се тражио у брдовитим пределима обраслих столетним шумама. Огромне шуме су биле склоништа у свакој опасности од турских насилника, посебно дахија и јаничара, који се од тог времена осилише и почеше да убијају, харају и отимају, одметнути од турске царске власти. Нису у пљачки заобилазили ни турско становништво, а према раји, њиховим кнезовима и истакнутим Србима увек су поступали подмукло, сурово, а после рата још жешће и силније.

Обновљени турски зулум нису подједнако осетили сви крајеви. У Београдском пашалуку, у крајевима удаљенијим од Београда, и других значајнијих градова, није било Турака у већем броју. Само су постојале војне посаде у тврђавама, те су мање трпели притисак турског зулума. Мања је присутност Турака, нешто због сиромаштва и забачености, али и због несигурног заласка у ове шумовите и брдовите пределе. Због мање присутности Турака, брдовити и шумовити предели

били су привлачни за бегунце од било које невоље, јер су пружали већу сигурност и нови почетак.

У другој половини XVIII века испражњене просторе западне Србије насељава ново становништво. Долази из осталих српских крајева: Старог Влаха, Црне Горе, Херцеговине. Дошљаци се врло брзо прилагођавају новим условима живота и мешају са преосталим малобројним староседеоцима.

Свиштовски мир закључен између Аустрије и Велике Порте, уз учешће Русије није утицао на промену судбине и слободарских интереса Србије. Уследиће нова страдања Срба у наредном веку све до добијања слободе и државе.

Ближи се крај XVIII века, мења се свет, пише се историја новог доба које настаје, а живот у забаченим деловима западне Србије и даље иде својим током. Промене споро досежу у те крајеве. Животне прилике су променљиве.

Сваки човек, свака људска душа, има своју судбину, носи са собом и добро и зло. Пролази кроз живот пратећи своју судбину, на коју је мало могао да утиче. Мало тога је забележено и запамћено. Тајновитост једног времена, настаје у свести каснијих генерација, нарочито ако је остало мало писаних и других материјалних трагова. Легенде о стварним и измишљеним догађајима стварају се и преносе са колена на колена.

Историја искључиво бележи догађаје важне за државе.

Многи сматрају да историја и није наука. Мишљење темеље на чињеници да историчари различито при-

казују исте догађаје, ако су са различитих територија или у различитим временима. Исти људи битни у неком историјском времену, у једној историји су праведници, хероји, слављеници, а у другој су зли, злочинци и непоменици.

Време и друштвене околности такође мењају историју. У једном времену догађаји и учесници приказују се позитивним, а у другом су исти догађаји и људи негативни. Међутим од историчара треба одвојити различито приказивање личности и догађаја, везано за остваривање тренутних политичких циљева или интереса, сирових необразованих случајних пролазника у политичком животу једног места или чак народа.

Други су опет, мишљења да је историја полунаука; више део политике него објективни приказ чињеница. Неке непобитне чињенице, неспорне, сурово тачне, историја је спремна приказати прилагођене одговарајућем времену. Историја често има утемељење у идеологији, а не у науци. Прошлост, небитно колико је далека, историја тумачи искључиво према садашњости, што јој одузима право да се назива чистом науком. Људи, догађаји и живот у једном времену чине садржај прошлости који приказује историја, али не само она, већ и материјални трагови, које, истина, време зна да избрише, али ту је и књижевност и укупна култура и уметност, са већом стваралачком слободом, који, коначно, такође носе исти терет.

Трећи занемарују све релативности, полазећи од премисе да је *историја учињелица живота* и зато је важна грана друштвених наука. Променљивост „исте”

историје најрадије објашњавају новим сазнањима, новим открићима и новим историјским доказима. Образложење није најубедљивије, најчешће је резултат одбране већ заузетог става на основу чињеница које нису трпеле доказиве промене.

Протичу векови, ређају се догађаји, али човек је друштвено биће које опстаје на темељима трајних цивилизацијских и моралних вредности, које су у свим временима битне и важне, без обзира на то што су животне прилике нове, стално променљиве и за друштво и за појединца. Историја, па и књижевност, не само на историјске теме, бележе догађаје пресудне за друштвене промене, нажалост, највише ратове, док су мање интересантне животне прилике човека, његове борбе са природом, болестима, односима међу људима, другим народима и верама; коначно – живот у борби за опстанак у наметнутом окружењу.

Друштво сачињавају појединци, који нису само владари, војсковође, хероји и легендарне личности које су убележене у историји и остају у сећању. Суштину друштва чине ови други, обични људи, чији живот даје све карактеристике, све особине друштву једног доба.

У сећању сваког народа дубоко су урезане легенде, које и историја користи као извор, некада више некада мање, зависно од друштвеног тренутка и употребне вредности легенде за интересе и циљеве владајућих друштвених група. Легенде о обичним малим људима, њиховим животима, успесима и страдањима не стварају се и не преносе, осим ако не служе величању легендарних великана или истакнутих опева-

них личности, опет ради њиховог истицања. Када је потребно за истицање величине појединих значајних историјских догађаја, онда се укључује маса. Светина и живот обичних људи падају у заборав. Изузеци само потврђују ово правило.

Тема ове књиге је прошлост која се прелама и у садашњости. Без упознавања са том прошлости, не може се разумети садашњост. Динамика живота у прошлости има нит која повезује садашњост и будућност. Прича о обичним „малим” људима, у забаченим, историјски безначајним малим местима, која чине већину човечанства и земаљске кугле, ту нит чини видљивом.

Реч *провинција* не одражава друштво времена у коме се ређају догађаји у овој књизи. Провинција је наследила многе животне вредности претходног времена, када су настали велики градови као културни, привредни и политички центри. Кроз приказ живота малих обичних људи, који су већинска Србија, препознају се карактерне вредности, заблуде и истине у садашњости. „Мали” људи нису ситни, ниског раста, безначајни. Напротив: они су значајни, крупни, високи, храбри и извориште „великих”, оних који су забележени у историји, запамћени у легендама и митовима. Мала, забачена места, како би данашњи читаоци рекли „провинција”, стециште су обичног света и живота, а опет неоспорно услов настанка великих места. Треба познавати једне и друге, јер без тога нема право, истинито познавања друштва, живота, политике, историје ратова и страдања народа, митова и легенди, којима се писмени и учени свет вазда бавио.

Пре првих страница ове књиге, тражио се одговор на питање:

Да ли читаоци могу боље видети и објективније сагледавати садашњост из животних ситуација прошлости; да ли приказивање догађаја из живота може бити корисно, интересантно и занимљиво; да ли се у свести могу догађати промене на основу искуства из једног другог времена у коме настају корени данашњег живота, а нарочито политичке мисли и културе, трагови настајања и нестајања једног народа, кретања народа са једног на други простор, опстајање на одређеном простору, сеобе и наставак живота на другом простору и то не у тако далекој прошлости?

Аутор је на основу искуства и укупних сазнања дошао до одговора: Могу!

Вреди ли упознати живот, догађаје, хтења, срећу и несрећу обичних људи у прошлости, безначајних и непознатих у историјским књигама, које се баве великим државницима, војсковођама, победама или поразима у ратовима, великим научницима и уметницима који су у друштву оставили дубок траг. Вреди ли покушати да такав садржај конкурише, другим радо читаним књигама о великим и значајном личностима, или о великим лоповима и криминалцима и убицама?

Ако се размисли, одговор је: Вреди!

Зашто?

Зато, што је ова целовита прича настала из нашег живота у једном времену. Времену које је протекло, заборављено, и битно друкчије у односу на садашње чија је суштина као промењена, а у ствари је иста.

Добро остаје добро ако се не злоупотреби. Злоупотреба прошлости због садашњости се користи. Зло је увек присутно, док има моћних, похлепних и непоштених, људи без морала, док има људи без савести „болесних у главу”, поготово кад се докопају власти. За друштво је највеће зло кад се баш такви докопају власти. Зablуде постоје. Веровање траје. Често се користе за управљање људима. У сваком времену значајни су они који заиста верују у човека, у вредности које су одржале и појединца и заједницу. Зablуде опстају, упорније су од истине. Схватање реалног живота је основа и предуслов постојања нас обичних и оних поменутих и великих.

У причи о људским судбинама сусрећу се сва добра и зла овог света! Постојање зла и добра није лако разликовати у сваком времену. За сваког човека је драгоцено, најкорисније и безболно, да разлике између добра и зла научи из прошлости.

Ова књига нема крај.

И коначно, прича вреди јер је корисна за духовно здравље, зато што је животна о догађајима и ствари-ма онаквима какви јесу. Прича је смештена у одређено историјско време. У првом делу догађања су у другој половини осамнаестог века, са рефлексима до краја XIX века. То је период у коме се на овим просторима и шире догађају крупне, никад довршене промене.

Имена историјских личности и места су истинита; имена ликова, која се користе у приповедању су плод маште и свака сличност са стварним особама, живим или мртвим, догађајима или местима, потпуно је случајна.

I

МОРАВСКА СРБИЈА

Има аутора који су за средњовековну Српску државу, државу Цара Лазара, увели појам *Моравска Србија*.

Постоји ли Моравска Србија?

То није право питање, на које треба тражити одговор.

Право питање је: Постоји ли Србија без Морава?

И ту је одговор јасан и несумњив.

Није постојала и не постоји Србија без Морава!

Мада, у географском и политичком смислу појам Моравске Србије није дефинисан.

У приказивању средњовековне историје Србије понегде се помиње Моравска Србија, а у архитектури се помиње Моравска школа, углавном на сакралним грађевинама.

Моравска Србија постоји, од како постоје реке Мораве, без обзира на то што уз разне Мораве постоје разлике зависно од времена; разлике у народу насељеном уз њихове токове; разлике у животу и култури, видљиве у свим временима.

Свака Морава има своје долине и брда, различиту прошлост и садашњост, али баш те разлике увек потврђују постојање Моравске Србије.

Посматрано кроз време, Србија није само држава са једним народом и приближно сличном територијом. Али у Србији је увек, и у најтежим временима бар једна Морава на њеној територији. Није било, нити има Србије, као државе и геополитичког појма, без њених Морава. Моравска Србија је, многи се слажу, срце Србије. Од Голијске Моравице, Сокобањске Моравице, Моравица па Западне Мораве, Јужне (Биничке) Мораве и Велике Мораве. Нема другог срца које одржава у животу Србију.

Увек постоји једно једино срце.

Шта је срце државе?

Ако се емотивно говори о држави онда се помиње срце. Међутим, ако државу посматрамо у историјском и геополитичком контексту, онда се издваја део територије на коме она најдуже постоји. То је матица око које се државна територија ширила или сужавала у одређеним историјским околностима. Државе се организују и најдуже опстају на територији која чини матицу, као што у кошници друштво пчела настаје, групише се и опстаје, увек око матице. У држави се око матице окупља народ, у почетку једне нације истог језика обичаја и вере, касније мешањем народа или културним напретком настају грађани.

Матица државе је реалност. Срце државе је емоција.

Питање је, који део територије било које државе, представља њену срж, у историјском, националном, и културолошком смислу?

Један од вероватних одговора је да дуговечније државе имају територију на којој су вековима опстајале,

те би те територије представљале темељни део, које би емотивно означили као срце те државе. Средњовековна Србија, пре цара Лазара и Косовског боја захватала је територију Морава. Касније у разним геополитичким приликама увек кад је Србија била држава, овај део територије је био њен централни део. Нема државе без територије и народа. Један народ може живети у више држава, али једна територија може припадати само једној држави.

У Моравској Србији увек је уз Србе живело више народа. У различито време територија се мењала, смањивала и повећавала. Међутим, за све време постојања државе, може се издвојити део који је увек био у територијалном саставу државе. Моравска Србија је заправо, тај дуговечни део територије државе Србије.

Може ли се „срце” државе преместити? Може ли опстати кошница пчела кад јој се одузме матица?

Нити се срце може преместити из тела, нити кошница пчела може опстати без матице!

Догађа се привид, који у неком тренутку бива емотивно прихваћен од народа, наметнут од владајућих структура или снажних интересних група, када је то корисно за остваривање геополитичких циљева. Када је потребно појачати емоције код народа, „срце народа”, „срце државе” смешта се на одговарајућу територију. Из дела прошлости, ако не из историјских чињеница, онда из легенди и митова, намеће се као једина истина да опстанак Србије као државе зависи по сваку цену од дела територије на којој су живели, или сада живе, Срби.

Пробраним историјским чињеницама, зачињене митовима, развијају се емоције код народних маса. Маса народа вођена емоцијама, најчешће одведе друштво у несрећу. Неретко се Моравска Србија именује као пашалук, да би јој се одузело место државне матице. То је, пре свега неистина али и неправда, када се на њено место, са одређеним циљем поставља било који други део територије државе Србије, или део територије на коме вековима живи српски народ. Моравска Србија је географски постојана, вербално је није могуће променити, јер је неотуђива, била у прошлости, садашњости или будућности.

Код словенских народа има више река Морава. Има великих река, широких корита са огромном количином воде, која негде дели и раздваја, са ретким мостовима који спајају, које плаве околину и мењају географију и живот у околини. Али, народ Моравом зове и мање реке које су у географији познате као Моравице, праћено додацима одакле извиру и куда теку: са запада, са југа, или у ком крају извиру или се уливају у већу реку.

Свака река је живот, око ње су се људи увек насељавали, прво ради плодне земље, воде и риболова, богате природе, бујног растиња по луговима препуних дивљачи погодне за лов. Касније, реке су омогућавале повезивање различитих народа и култура и стварање неопходних услова за масовни живот у великим градовима.

Морава је женског рода, док има притока мушког рода. У долинама река настајале су и нестајале држа-

ве, ницала и нестајала села и градови, вековима једни одлазили, а други народи долазили, а најчешће се међусобно мешали. По именима река називане су и покрајине кроз које протичу. Свака река је и граница, која раздваја, понекад државе, понекад прави дуговечне територијалне поделе, или само чини границу насеља и села. Мостовима се спајају обале и смањују поделе, бришу границе и повезује живот, када има разлика и када их нема. Грађени су у добра времена, а рушени снагом реке кад јој се прохтело, или су их градитељи насилно рушили ради подела, победа или подизања нових граница у немирна времена. Реке су увек имале велики историјски утицај на становништво – велике реке велики утицај а мање реке мањи утицај; понекад у раздвајању или повезивању култура и језика народа, културних и укупних историјских догађаја.

Зову је Морава, илити Моравица, па Западна Морава, вековима жубори кроз клисуре и узане котлине западне Србије. Дуго тече истим правцем, понегде мало врлуда, али дуго памти људе који су је газили и прелазили, њене разливене токове преграђивали и рибу ловили, одвраћали и на другу страну навраћали, у њеној води пливали, кад их погоди туга и незнађе скакали са околних стена и утапали се, насељавали се уз њене обале и одсељавали склањајући се од њених поља и равнице у брда, после недаћа почев од поплава, насиља сваке врсте, болести и других непогода.

Нико не може, а и нема такво право, да реци која је симбол живота и којом вода стално тече, истина никад иста, оспори њену снагу, памћење и говор кроз

жубор, хук на слаповима, ударање у обале које су ровите и променљиве. Некада је позивала на живот у њеном окриљу, али је знала и да запрети, и отера живот са својих обала. У немирна времена људи су били сигурнији у брдима и планинама, а речне долине су због приступачности обично напуштане, или су се у њима задржавали храбрији и спремнији на ризик. У брдима су средњовековни владари подизали задужбине, које су у злокобна времена рушене и паљене, али је понека, захваљујући бризи народа, успела да опстане да сведочи о прошлости.